

DR. IRK FERENC:

A BÜNMEGELŐZÉS JOGI ESZKÖZEI

Bevezető

1. Széles körben elterjedt felfogás, hogy az általános szinten jelentkező bűnözés, a különös szintű bűncselekménycsoportok, illetve az egyedi szintű bűnelkövetés leghatékonyabban a megelőzés különféle eszközeivel csökkenthető.

Noha a társadalom általánosságban a bűncselekmények elkövetőit elítéli, azonban számos jel figyelmeztet arra, hogy a társadalomra veszélyesség sulyáról alkotott felfogásban időnként a hivatalos és a társadalmi megítélés között ellentét feltételezhető. Elegendő, ha ezuttal a társadalmi tulajdon vagy a közlekedés rendje ellen kisebb kárt okozókról vallott közfelfogásra és véleményre utalunk. Mind ez ideig lényegében ismeretlenek azok a hatóerők, amelyek a közvélemény formálódásánál a bűnözés vonatkozásában érvényesülnek. Különösen kevésbé ismert ezen erők kölcsönös egymásra hatása, strukturája és dinamikája.

Hatékony megelőzési tevékenység elképzelhetetlen anélkül, hogy ezeket a hatásmechanizmusokat egységes rendszerbe ne foglalnánk. A megelőzés korszerű módszereinek ki munkálásánál szemléletbeli súlypontáthelyezésre is szükség volna. Így pl. valamilyen tevékenység tiltásán túlmenően nagyobb szerephez kellene juttatni a bizonyos tevékenységekre való felszólítást. Hasonlóképpen indokoltnak mutatkozna a jogon kívüli és a jogi eszközök egybekapcsolása.

Előjáróban meg kell állapítanunk, hogy hazánkban a legfőbb politikai, társadalmi, állami szervek a bűnözés és a társadalom összefüggéseivel, illetve a bűnmegelőzéssel általános szinten legfeljebb közvetetten foglalkoznak. Hiányoznak azok az átfogó és közvetlen jellegű párt-, KISz, tömegszervezeti határozatok, állásfoglalások, amelyek a széles közvéleményt lennének hivatva mozgósítani a törvényes rend betartására, a bűnmegelőzésre. Ugyancsak hiába keressük azokat az iránymutatásokat, amelyek a széles körű bűnmegelőzés legfőbb alapelveit és módjait határozzák meg. Kevésnek tűnik, ha másirányú állásfoglalásokból erre a problémakörre is lehet /de csak/ következtetni.

2. Ahhoz, hogy a megelőzés egységes intézményének kívánalmáról alkotott elképzelésünket felvázolhassuk,

előbb a jelenlegi helyzet rövid áttekintése indokolt. Ehelyütt tűnik alkalmasnak arra utalni, hogy - amennyiben a bűnözést kisebb csoportokra bontjuk - helyesnek látszik bizonyos - társadalmi szempontból jelenlegi körülményeink között kevésbé veszélyes - cselekményeket, csoportokat mellőzni, s vizsgálódásainkat a legfontosabb problémákra összpontosítani. A mondottak alapján célszerűnek tartom a feladatokat az alábbi csoportosításban megjelölni:

a/ A következő területek szerinti alaposabb elemzés látszik lényegesnek:

- a személyvédelem /ezen belül különösen a gyermek- és ifjúságvédelemmel kapcsolatos kérdések, a garázdaság, a személy elleni, valamint a család, ifjúság és nemi erkölcs elleni bűncselekmények körébe tartozó területek/, kiterjesztő értelmezéssel e körbe sorolandónak tekinthető a közbiztonság és a közrend védelméen keresztül megvalósuló társadalomvédelem, amely személyvédelmet is tartalmaz;

- a vagyoni, valamint a népgazdasági érdekek védelme;

- a gondatlanság által sértett vagy fenyegetett érdekek védelme /különösen a közlekedés, az üzemi termelés és az orvosi hivatás gyakorlása körén belül megvalósuló cselekmények vonatkozásában/.

Az említett témakörök kiemelését indokolja a statisztika is, hiszen a bűncselekményeknek - több éves megfigyelés alapján - mintegy 90 %-a e három csoportba sorolható. A személy elleni cselekményeknél kiemelkednek az erőszakos és garázda jellegű, a gazdaság vonatkozásában a vagyon elleni, a gondatlanoknál pedig a közlekedés körében megvalósuló cselekmények. E három csoportba sorolható a bűncselekményeknek mintegy 85 %-a.

b/ Az egyes területeken belül helyesnek mutatkozik a megelőzés két fázisát megkülönböztetni:

- a bűncselekmény elkövetése előtti megelőzést,
- a bűncselekmény elkövetése utáni megelőzést /a felderítést, illetve a bünelkövetés elleplezésének megakadályozását, a büntetést, a büntetés végrehajtását, az utógondozást, azaz az újabb elkövetés megelőzését célzó tevékenységet/.

c/ A megelőzési módok felvázolása - az előzőekben

részletezett megelőzési területekre, illetve fázisokra tekintettel - a következő irányokban történhet:

- az objektív körülmények terén végzett munka /bűnelkövetést lehetetlenítő, illetve újabb elkövetést megakadályozó biztonsági intézkedések/,

- a tudat formálása /nevelés, oktatás/,

- a jogi /jogalkotás, ellenőrzés, szabálysértés, büntető eljárás körén belüli/ és igazgatási intézkedések.

d/ A megelőzés fázisai, illetve módjai vonatkozásában meg kell különböztetnünk a gyakran szorosan egymásba fonódó, s ezért nehezen különválasztható jogi és nem jogi eszközöket.

3. Szükségesnek látszik a figyelmet felhívni arra, hogy a bűnmegelőzés általános szintű intézményesített rendszere hazánkban lényegében ismeretlen. A jog körén belül csupán a Btk és a Be néhány bevezető gondolatsora foglalkozik ezzel.

Ezek azonban egyértelmű utalásokat tartalmaznak a büntetőjogi szabályozás legfőbb céljaira: generális és a speciális prevenció jogi eszközökön keresztül írvényesítésére. Legmagasabb szintű törvényünk /az Alkotmány/ éppúgy, mint a már említett és az alacsonyabb szintű jogszabályok /1. a beszámoló végén lévő 2. sz. mellékletet/ egyes bűncselekményi típusokra, illetve konkrét cselekményekre lebontva ad iránymutatást. Közvetve természetesen számos, büntetőjogi jellegű intézkedés szolgálja a megelőzés célját. Ilyenek: a bűncselekmények felderítésének mennyiségi és minőségi fokozását, az eljárás során a feltárás mélységét, a bírósági ítélezés alapelveit szabályozó irányelvek, utasítások. Ide sorolható a technikai eszközök igénybevételével történő kriminalisztikai, valamint a közrendvédelmi, illetve igazgatásrendészeti intézmények e körbe tartozó tevékenysége is.

A jogi és a nem jogi megelőzési formákat kapcsolja össze a szignalizáció, amely segítségével a büntető eljárás bármely szakaszában - mint jogi eszközzel - intézkedés kezdeményezhető a nem jogi jellegű védekezés érdekében is.

A jog körén kívül általános szinten a bűnmegelőzésnek egységes rendszere sem ismert. Ez a legfőbb indoka annak, hogy a következőkben csak az előbbiekben kiemelt, társadalmorra veszélyességi szempontból különösen számottevő cselekményekre korlátozzuk vizsgáladásunkat.

I.

A jog szabályozó szerepéről

4. A bűnmegelőzés rendszerének kidolgozásával foglalkozni kívánók új, kitaposatlan utra kényszerülnek lépni. Moha bizonyos mozaikkockák a téma iránt érdeklődést tanúsító kutatók számára rendelkezésre állnak; ezeket azonban még előttünk nem állították össze egységes képpé. Egyelőre tehát még keresni kell az egymáshoz illeszthető elemeket.

A munka - bár újdonságából eredően érdekes, - nem egyszerű. A társtudományokban elért eredmények kapcsolódási területeinek ismerete szükséges ahhoz, hogy a megelőzés egységes rendszerének kialakításában reménykedhessünk. Épp emiatt ezuttal a büntetőjogi szabályok ismerete semmit nem ér, de még az összes, megelőzést célzó szabály ismerete is kevés. Ez a statikus ismerethalmaz semmiféle utalással nem szolgál arra, hogy a jogi előírások hogyan fejtik ki hatásukat; a szabályokba foglalt normatívák mely területeken milyen elsődleges és esetleges másodlagos következményeket képesek előidézni. Nagy szükség van tehát a jog és az általa szabályozni kívánt életterületek kölcsönös befolyásolási mechanizmusainak minél alaposabb ismeretére. Ez gyakorlatilag a jog- és a társtudományok közötti kapcsolatok célirányos kimunkálásával érhető el. Elsősorban a jogtudomány és a szociológia, a filozófia, valamint a pszichológia közötti összefüggések egybefoglalására van szükség.

A jognak a bűnmegelőzésben játszott szerepét nyomon követni kívánó kutató ilyen szempontból mégis szerencsésnek mondhatja magát. Az említett társadalomtudományok körében az elmúlt évek során számos kiváló munka látott napvilágot. Ezekben a már említett mozaikkockák megtalálhatók. Persze keresni kell és nem egyszerű kiválasztani azokat, melyeket az egymástól eltérő rendszerű mozaikokból úgy sikerül kiemelni, hogy egy új mozaiknak is egymásba illeszthető, s így használható egységet legyenek.

Ahhoz, hogy tudjuk: milyen jellemzőkkel rendelkező építőelemeket kell keresni, fel kell előbb építeni egy hipotetikus modellt. Ebben az utóbbi 20 évben megjelent kriminológiai, jogszociológiai, jogfilozófiai és etikai kérdésekkel foglalkozó tudósok bizonyos megállapításai nagy segítséget nyújtanak.

5. Elsőként azt látszik célszerűnek áttekinteni, hogy a jog milyen szerepet játszik a társadalmi lét szabályozásában, a társadalom fejlődésében.

Szabó András /19/1 66-76.o./ úgy véli, hogy "a jog a maga totalitásában komplexum, amely a társadalmi lét egészének működőképességében és reprodukciójában más komplexumokkal együtt jelentős szerepet játszik". "A szabályozás a résztvevők olyan befolyásolásából áll, hogy hajtsák végre azokat a teleológiai tétélezéseket, amelyek az együttműködésből rájuk jutnak." Felhívja a figyelmet arra is, hogy "mennél fejlettebb egy társadalom, a társadalmiság fejlődésével veszenőbe megy a puszta erőszak egyeduralma: áttételesebb antagónizmusok megoldása nélkül a társadalom felbomlana és ezért előtérbe kerül a jogi szféra bonyolultabb, leplezettebb, burkoltabb erőszaka a társadalmi cselekvés szabályozásában. /19/66-67.o./ Azonban a jogi objektiváció az egymással devergáló értékű osztályokra tagolódás, az egységes reagálás hiánya miatt "már létrejöttének körülményei folytán sem tétélezhet fel egyszerűséget az egyének, az egyes emberek reagálásában teleológiai tétélezéseik kialakulásában, gyakorlati reagálásokban." /19/68. o./

Lényeges, hogy noha a jog létrejöttében nem független az ember tudatától, akaratától, öhajjától, de miután létrejött, közvetlen működését tekintve az egyes ember tudatától és akaratától független képződménnyé válik. A magatartásra vonatkozó jogi szabályozás szubjektumát már nem az őt létrehozó konkrét emberben, hanem az államban találja meg. A jogi objektiváció lényege, hogy sajátos közvetítő eszköz. Az egyes emberek mindennapi, közvetlen gyakorlati céljai és azok megvalósítása közé ékelődik, hogy a célok könnyebben megvalósuljanak. A jogi objektiváció és az egyes ember tudata, mint közvetítő közeg, a jogszabály és az egyéni magatartás között ott van a mindennapi élet. /19/69. o./

Szabó András az általában vett jogi és a büntetőjogi szabályok közötti igen lényeges eltérésre hívja fel a figyelmet. Míg a jogi szabályok általában konstitutív szabályok, amelyek a tevékenység ontológiai minőségét meghatározzák, addig a büntetőjogi szabályok általában restriktív, tilalmazó és megszorító szabályok, amelyek csak más, konstitutív szabályokat követő tevékenység bizonyos alternatíváit zárják ki és tilalmazzák. /19/71. o./ "A jogi objektiváció a társadalmi lét aktív mozzanata, mégha származékos és levezetett is: a társadalmi lét aktív mozzanata, a társadalmi tudat saját szerkezetű része, de működése az egyes ember tudatának közvetítését feltételezi." /19/76. o./

A jognak tehát az a szerepe adatott, hogy az egész társadalmi létet, illetve az államot, ezek működését szabályozza célirányos eszközökkel és módokon. Peschka Vilmos rá-

mutat: "A jog azzal, hogy a társadalom tagjainak magatartását és ezáltal a társadalmi viszonyokat szabályozza, az egyént, az állampolgárt a társadalommal mint totalitással hozza kapcsolatba. A jogi szabályozottság esetében - amennyiben a jogi norma érvényesül - az egyén és a társadalom viszonya a jogszabályoknak megfelelően alakul. A jogszabály ezt úgy éri el, hogy mint állam akarat általánosként, az egész társadalommal, a társadalom minden tagjával szemben általános követelményként, normaként jelenik meg, holott ... a jogi norma osztálytartalmu, azaz tartalmilag a különbséget foglalja magában." /15/141. o./

A jog érvényessége azonban ezt az osztálytartalmat nem veszi figyelembe. Ebből az az ellentmondás keletkezik, hogy normatív jellege a társadalom minden tagja vonatkozásában fennáll, tartalmi általánossága viszont csak az osztály és egyén viszonylatában reális. Ilyen formán a társadalmi totalitást, a társadalom minden tagját illetően, egyfelől a jogi norma tartalmi különössége ellentmondásba kerül a társadalom tagjainak egységével, másfelől mint potenciális, normatív általános, a társadalmi totalitás reális általánosságával. Ezeknek a belső ellentmondásoknak igen nagy a jelentősége a jogszabály realizálódását, érvényesülését és ezáltal normativitását illetően. /15/141. o./ A normativitással kapcsolatban azonban már ehelyütt is hangsúlyozni kell, hogy ez mindig társadalmi érvényességet jelent. Azaz: csak annak a jogszabálynak van tényleges normatív ereje, amely az államapparátus közbenjöttével a társadalomban bizonyos általánossággal érvényesül. /15/144. o./

Lényegében ugyanilyen, vagy az említettekhez nagyon is hasonló hatásmechanizmusról számolnak be egyes jogszociológiai kutatások. Így Szabó András a leghatározottabban tagadja azt a feltételezést, amely szerint a jog az ember tudatában a hivatalos közlönyökben közölt szövegekkel azonos módon jelenik meg. Sőt ezt még az elvárás szintjén sem fogalmazza meg. "Ami ilyenkor rendszerint a tudatban megjelenik, az a norma homályos és leegyszerűsített képzete, vagy még inkább mások - mindenekelőtt az erőszakmonopóliummal rendelkező állami szervek, tisztviselők - cselekvésének képzete. Amde mind a norma által elvárt és ennyiben előrelátható cselekvés, mind az állami magatartás pontos körülményei homályban maradnak." /17/16.o./ Az ember számára azonban mégiscsak szükségeltetik egy olyan támasz, amelynek alapján előre becsülheti, hogy bizonyos magatartások tanúsítása esetén milyen következményekkel számolhat. Ezek alatt a következmények alatt most a környezeti reakciókra gondolok.

6. Minden norma mögött meghúzódik valamilyen, az emberek tágabb vagy szűkebb körében általános érvénnyel elterjedt szokás. Igaza van Sajó Andrásnak, amikor úgy vélekedik, hogy a norma "gyakorlatilag csak a szokás leírásmodja, amely leírás azonban kétségtelenül sajátos módon visszahat a cselekvésre. A megismételt és szüntelenül megerősített cselekvésből a cselekvés kellésére való következtetés adódik, és ily módon válik a reakció által alátámasztott, de épp a reakciót "feledő" cselekvés, normává, amely tehát ily módon már, önmagában, képes hatni." "A norma a szokástól csak a szankcionálóra való utalás eltűnésében különbözik. Hagyományosan a normát úgy tekintik, mint amihez valaminő szankció kapcsolódik. A norma azonban szokásrögzítés és leírás, amely a szokáshoz fűződő reakciók erejébe épül, de a maga közvetlenségében, éppen önmagában, mint tiszta kellés hat. /17/77. o./

A szokás és a jog közötti közvetlen kapcsolat időnként bizonyos körülmények között újra meg újra feléled. Annak ellenére, hogy a kodifikációs szabályozás ezt a mechanizmust tulajdonképpen kiiktatja. Az u.n. népi szokásjog jelentős szerepét példázza Kulcsár Kálmán a két világháború közötti időből vett esettel, amikor is a jogi etnológia legspecifikusabb tárgyának tekintett szólásanyag tűnt az élő, a magyar, tehát az idegen és halott joggal szembeállítható jogi szabályozás alapanyagának". /6/27. o./ Általában a szokás "igazi joggá azonban csak akkor és ott emelkedik, ahol az állam elrendeli alkalmazását az állami szervek munkájában. Ez azonban eddig ugyszólván csak primitív, a gyarmati népek vonatkozásában történt meg." /7/219.o./

7. Napjainkban a jogi normák alapvetően két funkciót töltenek be: a társadalomban felmerülő zavarok megszüntetését, valamint a rend fenntartását. Szakemberek körében azonban permanens vita tárgyat képez, hogy a kettő közül melyik a legfőbb társadalmi-irányító funkció. Norvégiai kutatások szerint pl. a törvény nyelvezetét a viták megoldásának funkciója alaposabban alakítja, mint a laikusok befolyásolásának funkciója. /13./

A jognak mindazonáltal 4 /11, 5/ egymástól jól elkülönülő szerepet tulajdonítanak. Ezek:

- rendezheti a nézeteltéréseket
- kizárólagos büntetőfunkció

- megakadályozhatja, elrettentheti a törvénytértést
- fenntarthatja a rendet
- vagy az előzőeket egyszerre valósítja meg. /13./

Aligha kétséges, hogy a jellegükben egymástól nagyon is különböző jogszabályoknak elvileg is eltérőek a feladataik. A témakörünkbe tartozó /tehát a bűnmegelőzést célzó/ előírások a vázolt feladatok egyidejű megvalósítása esetén teljesíthetik funkciójukat.

Azonban ez a kívánatos feladatmegvalósítás ma még nem bizonyított. Sőt: több érv szól a közvetlen hatás ellen mint mellette. Sajó András - a már említettekben tulmenően is - adalékokkal szolgál e nézet alátámasztására. Leszögezi: "Az emberi viselkedés nagy általánosságban leírható ugyan normákban, de az már távolról sem ennyire bizonyos, hogy ugyanezek a normák - mint magatartás-leírások - irányítanak a viselkedést az adott szerepekben". Véleménye szerint "nem az elvont norma hat a viselkedésre", márcsak azért sem, mert "az emberek nem elvont erkölcsi szabályokat, törvényi tényállásokat követnek /sőt, külön mechanizmusok épülnek ki azok kikapcsolására/, hanem környezetük elvárásait". /17/76-77, 249.o./ Ezzel kapcsolatban Kulcsár Kálmán Studnickit idézi, aki szerint a magatartások egy része "véletlenül" is megfelel a jogszabályoknak. /7/238.o./

8. A szokás, a norma és a jogkövetés belső ellentmondásosságára is fel kell azonban hívni a figyelmet. Az előzőekben tett megállapítások nem ellenkeznek azzal a megállapítással, hogy a norma /és így a jogi norma/, valamint a szokás minőségi egységet jelent. Noha a közvetlenül a jogi normákhoz igazodó cselekvés nem is tipikus, új helyzeteket rendszerint kísérő új szabályok esetén "a közvetlen normaképzet vezette cselekvések aránya az átlagosnál nagyobb", mivel az új helyzet önmagában még nem orientatív". /17/19. o./ Itt tehát szükség van egy közbelső szabályozóra a jog és a viselkedés között. Ez a jogtudat. /8./ Ennek kialakulásáig a szabályozás feltétlenül szükséges.

A jogtudat ugyanakkor gyakran táplálkozik a jogi jellegüket az idők folyamán elvesztett, szokásként tovább élő "lesüllyedt kulturtermékekből". /7/220.o./

Mindazonáltal általános az egyetértés abban, hogy legalábbis a legsúlyosabb bűncselekmények /pl. gyilkosság/ el nem követésének indoka nem a büntetőjogi tilalom, hanem az erkölcsi elítélés. Ugyanakkor élénk vita folyik a szak-

emberek körében attól, hogy - az előző megállapítást tényként figyelembe véve - indokolt ezeknek a törvényeknek a létezése. Szükség van-e a társadalom és annak tagjai erkölcsi rosszallásának a fenntartása érdekében a büntetéssel való fenyegetésre? /8./ /Mint láttuk, az új jogi normák e kérdőjel alól kivételek./ A jelenlegi kutatások mennyisége és minősége nem elegendő a felelős válasz megalapozásához.

9. A társadalmi és a jogi szabályozás közötti kapcsolatot kérdése nemcsak a jogszociológusokat foglalkoztatja, hanem a filozófusokat is. Varga Csaba az előzőekben már idézett felfogással azonos végkövetkeztetésre jut. Megállapítja: a társadalmi történések jogszerűsége nem csak a jog hatásának eredménye. A specifikusan jogi hatékonyság mindenekelőtt azoknak a magatartásoknak befolyásolásában jelentkezik, amelyek rendelkezésére a társadalmi reguláció spontán erői képtelennek bizonyultak. Ugyanakkor nyitott kérdés marad: vajon elkülöníthető-e egyáltalán, és ha igen, milyen mélységben és pontossággal, a jog saját hatékonysága, amit a specifikusan jogi esz-köztársnak és nem egyéb társadalmi tényezőknek köszönhet." /21/189.o./ Ugy vélem, hogy ismereteink mai szintjén erre a kérdésre felelőtlenség volna igen-nel válaszolni. Annál inkább fontos, hogy megkíséreljük a figyelem fókuszába állítani azokat a determinánsokat, amelyek a hatásmechanizmusban - mint egy zárt rendszer elemeiként - közreműködhetnek. Összefoglalva azt a már ismertetett és a jogszociológusok által általánosan vallott álláspontot, amely szerint a jog és annak hatása közötti kapcsolat közvetlensége kizárt, de legalábbis kivétel. Elfogadva azt a felfogást is, hogy a jog - amennyiben befolyást gyakorol a valóságra - hatásában bizonyos közvetítő mechanizmusok játszanak /ma még nem teljesen tisztázott kölcsönkapcsolat keretében/ szerepet. Indokolt tehát, hogy ezeket az egységeket egybegyűjtjük, egymásra gyakorolt hatásukat tisztázzuk, s ezután arra is megkíséreljünk fényt deríteni, hogy a jog milyen szabályozó szerepet tölthet be ebben a rendszerben.

10. Szóljunk előljáróban röviden a jogi szabályozás lényegéről. Sajó András szerint ez az alapvetően a gazdasági viszonyokban meghatározott struktúra megerősítése. Ez pedig nem más, mint a létező szokások, a meglévő szerepelvárások védelme. E szokások védelmére viszont az osztályuralom fenntartásához van szükség. /17/62. 108-110. o./

A jog ebből a megfontolásból kiindulva elsődlegesen állami - és nem általában emberi - magatartást szabályoz. /17/111. o./ A szocialista állam és jog akkor valósítja meg stabilizáló-szabályozó szerepét, ha a jogszabály mint az állami irányítás eszköze ténylegesen csak másodlagosan van az állampolgároknak címezve. /17/111. o./ A mai szabályozás - ha

eredményes akar lenni - olyan körülményeket igyekeznek teremteni, amelyekben a megfelelő, társadalmilag kívánatos állapot szükségszerűen megvalósul. /17/111. o./

A helyes következtetés azt hiszem nyilvánvaló: a jogi szabályozás társadalmi viszonyaink között elsősorban nem az emberi viselkedésre, az e körben fellelhető hibák direkt kiküszöbölésére kell irányuljon, hanem e hibázások megvalósulásának lehetetlenné tételére. Más szavakkal: az állampolgár számára az elvárásokkal egyező, azaz jogkövető klíma biztosítására. Ezt hangsúlyozza Sajó András is, amikor arról szól, hogy a jogkövetés inkább a társadalom egészének működésébe tartozó kategória, társadalmi állapot, mint individuális vonás. Méghozzá azért, mert a jog nem annyira a közvetlen cselekvésre hat, mint inkább a cselekvésnek társadalmi meghatározóira. /17/79-80. o./ A társadalmi jogkövetés nem a jogi szabályozásra, hanem a társadalmi szerepelvárásokra és rutinjára épül. A jogi szabályozás ezt közvetve határozza meg. /17/30., 199. o./ Ezekből a fejtegetésekből az is kitűnik, hogy a jog közvetett hatása kétirányú indirekt folyamat befolyásolásán át valósul meg. Egyrészt úgy /erről épp az ímént volt szó/, hogy a kedvező háttér körülményeket biztosítja az egyén kívánatos és ezért normakövető magatartásához. Másrészt pedig úgy, hogy - áttételen keresztül ugyan, de egyénre irányítottan - a hibás emberi tevést vagy mulasztást megakadályozza.

11. Mielőtt a jogi szabályozásnak az egyéni tudat felé irányuló közvetítő mechanizmusa egyes összetevőit megpróbálnánk egybegyűjteni, néhány szempont figyelembevételre szükségesnek látszik.

- Már több ízben hangsúlyoztuk: a jog közvetlenül nem hat a viselkedésre. Az uralkodó álláspont mégis ennek épp az ellenkezője annak dacára, hogy a jogelméleti szakértők az általánosan elterjedt felfogást hosszú ideje bírálják. /17/19., 22., 25. o./

Farbert idézve Sajó megállapítja: a marxisták sem vesznek tudomást arról, hogy amíg a társadalmi tudat formái szerinti megkülönböztetés alapján politikai, jogi, erkölcsi és egyéb formákat ülthet, addig az egyéni tudat ebből a szempontból homogén, tehát ilyen különbségek nincsenek. /17/229.o./

12. Az egyéni és /látszólagosan/ közvetlen jogkövetés mechanizmusát megfigyelve elsőként megállapítható, hogy a jogszabályok által előírt normák betartásának három, egymást részben átfedő indoka lehet:

- a szankciótól való félelem,
- a racionális megfontolás,
- a jogszabály autoritása.

Sajó András is felhívja a figyelmet, hogy tilalmak esetén az első és második megfontolás nehezen határolható el. A szankcióval kapcsolatban ő is egyetért azzal a prevenció kérdéseivel foglalkozó szakemberek körében mindinkább uralkodó felfogással, amely szerint a szigorubb szankció nem fokozza a jogkövetést. /17/317. o./ A szankciókkal összefüggésben látszik indokoltnak pontosítani egy korábbi megállapítást. Leszögeztük, hogy az emberek túlnyomó többsége nem azért jogkövető, mert fél a jogsértés esetén realizálható szankciótól. Ez alól az általános érvényű megállapítás alól azonban bizonyos normák kivételek. Nevezetesen azok, amelyek körében az egyén erkölcsi meggyőződése ellentétes a követendő normával. Ezekben az esetekben valóban a szankció jelenti az erkölcsi megfontolásból jogszerű cselekedettől való visszatartó erőt. /17/237. o./

13. Kérdésként merülhet fel: miben fedezhető fel a társadalmilag általánosan érvényesülő jogszerűség alapja? Ez a társadalmi jogkövetés, ami abból fakad, hogy az emberek társadalmi körülmények meghatározta magatartása egybeesik a társadalmi körülmények jogi visszatükröződésével. /17/320. o./

Varga Csaba - Lukács nyomán - ezzel kapcsolatban kifejti, hogy a jog "csakis annyiban érvényesülhet, amennyiben a társadalmi közvetítés más ideológikus és nem ideológikus eszközei támogatják, vagyis amennyiben tétélezése és /vagy tényleges működése a társadalmi összefolyamat egyébkénti mozgásával egyező irányú". /21/103. o./ Formálisan természetesen ezen a körön és hatásvonalon kívüli jogszabályok is hatályosak lehetnek. "Társadalmilag azonban a formális hatályosság csak annyiban van értelme, amennyiben a kérdéses norma joggyakorlattá válik, azaz hatályosult". /21/143. o./

A jogszabályok címzettjeitől függően tehát elvárás az intézményi vagy egyéni szintű önkéntes jogkövetés, de legalábbis a jogkövetés kikényszeríthetősége, az erre való hajlandóság és képesség. A jog a "végső biztosíték szerepét csak annyiban töltheti be, amennyiben a jogot egyéb intézményi és ideológiai tényezők is segítik. Szükséges tehát, hogy a többség - legalább külsőleg - 'önkéntesen' kövesse a jogot, s a végső biztosíték csak elenyésző kisebbséggel szemben kerülten de facto alkalmazásra." A külsőleg "önkéntes" jogkövetés természetesen nem problémamentes. Még akkor sem, ha ezt

a külsőleg konformis magatartást a jogi szabályozás eredményének tekintjük. Súlyos etikai gond, hogy ez a jogkövetés, tehát "a legális korrektség a legvégtetesebb képmutatással kapcsolódhat össze". /12/213. o./ Igaza van Varga Csabának, hogy "ezen legkevésbé sem változtat, ha egyes etikai rendszerekben /pl. bizonyos ma érvényesülő szovjet elméletekben/ törekvéseket figyelhetünk meg, hogy tárgyától és tartalmától függetlenül minően jogszabállyal a belső azonosulást létrehozzák, és ennek alapján az öntudatos normakövetést az erkölcsösség minimumaként kiáltsák ki."

Ha elfogadjuk azt a felfogást, amely szerint a tömeges jogkövetés az előfeltétele a kivételes erőszak alkalmazásának, a végső biztosítékként való szerepjátszásnak, úgy ez azt jelenti, hogy a jog önmagában elégtelen a társadalmi magatartás tényleges befolyásolására. A jogkövetés így a jog megvalósulásának csupán látszata. "A legitimáció különféle formáira, a vallás és az erkölcs intézményére és az ideológiai ösztönzésekre egész sorára van szükség ahhoz, hogy a jog hatékony maradjon." /21/187-188. o./

14. Ehelyütt látszik szükségesnek felhívni a figyelmet egy olyan problematikára, amely minden új, tehát a társadalom szokásrendszerébe még be nem épült norma érvényesíthetősége szempontjából nem közömbös. Különösen akkor, ha azt szeretnénk, hogy ezek az új normák ne csak a látszólagosan önkéntes jogkövetés szintjén ágyazódjanak be az egyén norma-rendszerébe, hanem mielőbb elérjük a szokásszint mélységet. /Niklas Luhmann rögzíti, hogy a szociális rendszerek tanulási képességét eddig még nem kutatták. "Azonban nyilvánvaló, hogy az olyan intézmények, amelyek tanulást akadályozó módon honorálják a normatív elvárások megtartását és megsértését, ezzel a programozott döntés területén az újítások elfojtják, vagy legalábbis nem juttatják kifejezésre." /11./

Kazimircsuk ezzel összefüggésben megjegyzi, hogy "a közösség, a konkrét társadalmi csoport amikor magáévá teszi a jog általános elveit és céljait, és ezeknek megfelelően magyarázza, illetve ezekhez igazítja a saját csoportnormáit, ezzel lényegében kontrollt valósít meg az egyén jogi magatartása felett. Eppen ez az oka annak, hogy az egyén jogi magatartásának kontrollját illetően olyan jelentős szerepet töltenek be az olyan társadalmi csoportok, mint a termelési közösség, az iskola, a család." /4./ Mindezek alapján

aligha lehet meglepő az a megfigyelés, amely szerint az elterjedt deviáns viselkedéssel szemben enyhébb a közvélemény szigora. Ez odáig fokozódhat, hogy bizonyos esetekben a közvélemény és a jogszabály szigora teljes mértékben ellentétes lehet. / 17/248. o. / Ez lényegében annak a szűrőmechanizmusnak is eredménye lehet, amelynek lényege: a társadalom bizonyos rétegei gondolkodásukból a tőlük elidegenedett hatalomként megjelenő jogot kirekesztik. /17/307. o./

15. Az empirikus megfigyelések - különösen a latenciával foglalkozó u.n. sötétmező-kutatások - egyre nagyobb mennyiségű adathalmazzal támasztják alá azt a megállapítást, amely szerint az un. bűnözők és nem bűnözők jogi viselkedését illetően legfeljebb csak mennyiségi különbségek fedezhetők fel. Igaza van Kutschinsky-nek, aki úgy véli, hogy a folyamatosan "antiszociális" személyek társadalmunkban kivételek. Ráadásul mind a bűnözőként nyilvántartottak, mind a nyilvántartásba nem vettek körében előfordulnak. Ezek a személyek egy kontinuum egyik végét alkotják. A másik végén a viselkedésükben és állásfoglalásukban következetesen konformista személyek szintén ritka csoportja áll. /8./

16. Ilyen elméleti háttérismeret birtokában aligha csodálható, hogy a jogfilozófusok és jogszociológusok körén tulmenően a kriminológusok berkeiben is elterjedt az a nézet, amely szerint jelenlegi viszonyaink között a jog speciál preventiv célzatu intézményrendszere részben vagy egészben hatástalan. /20/1 75. o./

Ennek okait boncolgatva Denis Szabo arra a megállapításra jut, hogy "ezen a területen alapfogalmaink és megoldási-eljárási technikánk szinte változatlan az ötödöktől napjainkig, holott a társadalom időközben jelentősen megváltozott. A jog - hagyományosan - azokat a normákat jelentette, amelyek révén a társadalom irányította tagjait. Ez az irányítás és ellenőrzés - minden valószínűség szerint - egyre hatástalanabb, és minden jel arra vall, hogy a bíróságok, a rendőrség, a bürtönügy és a fiatalokruak bíróságai a következő századfordulóig képtelenek lesznek hivatásuknak megfelelni, feladataikat ellátni." Ennek magyarázatát abban látja, hogy a jog ma éppugy mint valaha a multa hat a jövő helyett. /Csupán zárójelben jegyzem meg, hogy ez egy lényegi csomópont. Véleményem szerint a multa tekintés kizárólagossága vagy elsődlegessége tartja fenn az u.n. "tett büntetőjogot", s teszi lehetetlenné a megelőzéscentrikus determinista felfogás érvényesítését most éppugy, mint a jövőben a büntető-

jogi intézkedések keretében. / D. Szabo gondolatmenetét folytatva "egy olyan társadalmi organizációnak, amelynek alapja egy vitatnátatlan erkölcsi rend, nincs szüksége sok szabályra, mivel az emberek magatartása ésszerűen előrelátható és kiszámítható. Mindaddig, amíg a társadalmi tudat, az egyéni tudat és a törvény egymásnak megfelel, szó sem lehet olyan válságról, mint amilyenről most beszélünk." /20/240. o./

A magam részéről a mondottakat még azzal is kiegészíteném, hogy az egykori /s a nem is oly régi/ társadalmakban nemcsak az erkölcsi rend vitathatatlansága miatt nem volt szükség sok szabályra. A "társadalmi organizáció" maga volt egyszerű. S ez - természetesen az erkölcsi rend egyszerűségén túlmenően - a szabályozandó élethelyzetek egyszerűségében visszatükröződött. A társadalmi munkamegosztás jellege volt kevésbé bonyolult, s ezért kevésbé szabályozásigényes. Az egymással ütköző érdekeknek, a döntésszituációba kényszerítő élethelyzeteknek egyszerűen a pusztá száma volt alacsony. Mindehhez járult a jogászoknak a jelenlegi élethez való teljes alkalmazkodó-képtelensége. Denis Szabo joggal állítja példaként a követendő szankciókiválasztás elvének kialakításához Jean Fourastié kísérletekkel is alátámasztott elméletét, amely szerint "ha meggyőzni vagy elrettenteni akarunk valakit mások jogainak megsértésétől vagy veszélyeztetésétől, olyan büntetést kell kilátásba helyezni, amitől valóban fél az illető". /20/251. o./ Ennek az elvnek a következetes végigvitele - noha pedagógiailag csakugy mint filozófiailag aligva támadható - csak kuriózumként szerepelt a modern társadalmak jogában.

Nem csodálható hát, hogy ilyen mozdulatlanságba merevedett, s a jelen problémái elől "visszavonult" jogot egyre szélesebb körben éri támadás. "A társadalmi rendet és a jogot érintő kétségek terjednek, az érvényes szabályok iránti bizalmatlanság növekszik, és így halmozódik a többé-kevésbé erőszakos ellenállás is ezekkel szemben." /20/247.o./ Gyakori jelenség, hogy a bűncselekmények bizonyos fajtáit másképp értékelik a hivatalos szervek és az egyének. /20/140.o./ Egyre több az olyan viselkedés, amelyet hol a hivatalos szervek, hol az egyének deviánsnak minősítenek, ugyanakkor e cselekmények büntetlenek maradnának. "A deviáns viselkedés büntetlensége azt fejezi ki, hogy a büntetés jogosságában nincs egyetértés." /20/258. o./

Ennek oka lehet az is, hogy - Niklas Luhmann terminológiájánál maradva - a normatív döntési program eltérő jelentőségű egyszerűről a programozó törvényhozó, másrésztől a programozott döntés hozó számára. "A programozott döntésnek, mindenekelőtt az igazságszolgáltatásnak a területén figyel-

nető meg a hatályos jog szem előtt tartása, a normatív elvárások betartása és szankcionálása, és annak az elszántságnak a kifejezése, hogy a jogsértőtől nem kell tanulni. Amennyiben normával szabályozott elvárásokat megsértének, úgy a bírónak ebből nem tanulnia kell, hanem csalódottságát kell kifejezésre juttatnia. A törvényhozó számára viszont más szinten jelennek meg a dolgok. Felháborodás nélkül tudomásul veheti a normák reális hatását, be nem tartásuk arányát, diszfunkcióikat, azokat a viselkedési konfliktusokat, amelyeket előidéznek és azokat a pótcselekvéseket, amelyeket kiáltanak. Késznek mutatkozhat arra, hogy elvárásait korrigálja. Ő a címzettje a változtatási óhajoknak, ő az intézményesített tanulás a jogban." /11./

A magam részéről ehhez annyit tennék hozzá, hogy a kérdés ilyen irányu megközelítése /némi egyszerűsítéssel: bíró = végrehajtó, törvényhozó = alkotó/négy következtetés levonásához nyújt alapot.

- Ha a bíró valóban teljesíti a rá kiosztott szerepet, tehát beáll a nem gondolkodó, parancsvégrehajtó lények sorába, úgy kényelmesen átháríthat minden felelősséget a törvényhozóra.

- Ha a bíró a leírt jogot, az írott normát a nem jogi normával, a szokással egybevetve teljesíti feladatát, úgy a törvényhozóról a felelősséget nagyban átvállalva tullepheti a programozott döntéshozónak szánt területet, s a programozói feladatkörben találhatja magát.

- A döntéshozó számára feltehetően ez utóbbi elvileg kellemetlen, gyakorlatilag nagyonis kényelmes. S meg kell állapítani, hogy a programozói feladatkörben hozott korábbi döntések, parancsok kiigazítását majd minden esetben ez utóbbi ecsetelt ténykedés, valójában hatáskör tullepés előzi meg.

- Természetesen ez egyrészt - a jelenség oldaláról - pozitívként értékelhető. Másrészt - a törvényhozói tevékenység jellege felől nézve - azonban indokálul szolgál azoknak az érveknek, amelyekről már szó volt, és amelyek az egész jogi szabályozásnak a jelenlegi valósághoz való alkalmazkodási képességét kérdőjelezzik meg. A programozó törvényhozó és a programozott döntéshozó szerepjátékában testesül meg a leglátványosabban a multba tekintő és nemcsak a jövő, de a jelen iránt is nagymértékben érzéketlen jog.

Ma már a jog egyre több területen mindinkább csak akkor képes szerepének legalábbis formális betöltésére, ha a döntéshozó megszabadul tisztán programozott szerepétől, és a jogon teljesen kívüli, társadalmi törvények lehetőségeinek korlátai által behatárolt körben programozói feladatokat vállal meg. Ilyen - részint jogfilozófiai, részint kriminológiai ismerethalmaz birtokában - alappal megkérdőjelezhető a generális és a speciális prevencióba vetett bizalom jogossága.

Rózsa János úgy fogalmaz, hogy "a kizárólag bűncselekmény formájában jelentkező deviáns magatartást leghatékonyabban befolyásoló eszköz - az uralkodó elképzelések szerint - a büntetőjogi büntetés. A represszió kilátásba helyezése, illetve a büntetés kiszabása a tudaton keresztül kiván hatást gyakorolni, mint az elkövető jövőbeni magatartására, mindpedig a társadalom tagjaira, feltételezve, hogy a viselkedés szerveződésében, a magatartás regulációjában a tudatosnak van elsőrendű szerepe. A generálprevenció eszméje ezért tényként kezeli, hogy amennyiben a jogszabály valamely cselekvést vagy mulasztást veszélyesnek nyilvánít és büntetni rendel, ez egyúttal azt eredményezi, hogy a társadalom jelentős része tartózkodni fog annak megvalósításától." /16./

Lényegében hasonlóan szkeptikusan kell fogadnunk a speciálprevenatív eszmét is, amely szerint "a bűncselekmény elkövetőjével szemben alkalmazott joghátrány, tehát az egyéni megelőzésnek is eszköze. A megelőzés egyfelől reszocializációban, az elítélt személyiségére gyakorolt pszichológiai hatásban realizálódik, ami vagy pozitív irányba befolyásolja az elítélt értékrendjét, vagy csak egyszerűen arra készíteti, hogy a jövőben a büntetéstől óvakodva, tartózkodjék az újabb bűncselekmény elkövetésétől." /16./ A kétségeket csak fokozzák a visszaeső bűnözés körében folytatott kutatások. Tul azon, hogy a tettesek /elítéltek/ zöme életében egyszer került büntetőjogi felelősségre vonásra kitűnik: az elítéltek kisebbségét képező visszaesőkön a büntetés speciálprevenatív hatása nem érvényesül. Másként fogalmazva: az elítéltek egy része véletlenszerűen kerül a büntetőjog hálójába; de ha nem, akkor is felesleges a büntetés. Az elítéltek másik része számára a büntetés hatástalanságát sorozatos visszaesésük bizonyítja. Noha itt ugyanakkor az előbbivel épp ellentétes mechanizmus: a labeling funkcionál.

Az minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy mindkét - de a latencia miatt a feltártnál jóval szélesebb - körben bizonyított a jogfilozófia és a jogszociológia álláspontja abban a tekintetben, hogy szokásszintű normakövetést nélkülöző jogi normák alkalmatlanok a viselkedés közvetlen szabályozására. Ebből pedig hipotetikusan következtetni lehet annak megállapításnak a helyességére is, amely szerint a jogi normáknak elsődlegesen nem az emberi viselkedés közvetlen regulálását kell feladatuknak tartaniok.

Ennek a felismerésnek témakörünk szempontjából azért van jelentősége, mert

- a bűnmegelőzést szolgáló normáknak elsődlegesen nem az emberi viselkedést kell megcélozniok;

- az egyéni bűnmegelőzést célzó jogszabályok másodlagos jelentőségét felismerve igényként jelentkeznek azoknak

az életviszonyoknak a jogi szabályozása, amelyekben a bűncselekmények megvalósulhatnak. Nyilvánvaló, hogy e szabályozásoknak olyanoknak kell lenniök, hogy - akár közvetlenül, de celszerűen inkább közvetve - a bűnelkövetést lehetővé tevő élethelyzeteket, szituációkat tegyék lehetetlenné.

Ebből következik az az igény, hogy ahol csak ez lehetséges: a büntetőjogi szabályozás által érintett körben a bűncselekmény háttérbázisát képező, az előzővel legalábbis részben egybeeső területen a jogi szabályozás szintén megtörténjék. A bűncselekmény ténye bizonyítja ugyanis, hogy a megszokáson alapuló normarendszer - legalábbis a hivatalos értékelés szerint - nem funkcionál kifogástalanul. Tehát a követendő normarendszer jogi alátámasztása szükséges.

II.

Jog és érték

Aligha lehet a jogszabályok fontosságát anélkül helyesen megállapítani, hogy ne vizsgálnánk: az egyes normatívák társadalmi szempontból milyen fontos, tehát az érték-hierarchiában hova rangsorolt értékek védelmét szolgálják. Az ugyanis aligha tagadható, hogy - a Durkheim-et idéző Kuhlen megfogalmazása szerint - a büntetőjogi szankciókkal olyan cselekvéseket fenyegetnek, amelyek a különösen fontosnak tekintett kollektív értékeket sértik. /5./

A jog és érték viszonyát elemezve először is állást kell foglalni abban a két kérdésben, hogy

- témánk szempontjából mit tekintünk értéknek;
- a jog maga az értéknek egy fajtája, típusa-e, vagy attól független jelenség?

A válasz egyik kérdésre sem könnyű, azonban témánk szempontjából megkerülhetetlen. Az egyszerűsödés felé vezet az út, ha az érték fogalmat egy bizonyos jelenségcsoportra szűkítve vizsgáljuk, s ezáltal bizonyos - ezáltal irreleváns - érték kategóriákat kizárunk.

17. Társadalmunk értékrendjét - amint erre Paq István plasztikus hasonlata a figyelmet felhívja - "egy kettősbeosztású mércehez hasonlíthatjuk, ahol az egyik skála az egyéni teljesítmények mérésére alkalmas, a másik skálán pedig azok az anyagi javak jelennek meg, amelyekre az egyén teljesítménye ellenértékeként igényt tarthat. Az ideális értékrend egy harmadik elvárásnak is eleget tesz: biztosítja a különböző teljesítményeknek és a javak különböző kombinációinak az összehasonlíthatóságát, a köztük meglévő viszonyt." /14./

Ezuttal e hagyományos közgazdasági vonzatu értékeket nem tárgyaljuk. Érdeklődésünk középpontjába a nem-materiális, tehát eszmei értékeket állítjuk, noha valamilyen szinten a kettő feltétlenül kapcsolódik egymással.

Miért van szükség egy ilyen értékvizsgálódásra a bűn-megelőzés jogi eszközeinek elemzése során? Hankiss Elemér gondolatmenete, úgy vélem, választ ad e kérdésre. Megállapítja, hogy "az emberre, illetve a csoportra ható szociológiai, illetve szociálpszichológiai tényezők az ember, illetve a csoport értékrendszerén átszűrődve, azt alakítva, s ezáltal alakítatva, közvetve gyakorolnak hatást az ember vagy a csoport magatartására, viselkedésére. /1/9. o./ Sajó András szerint az érték azt fejezi ki, hogy milyen szokásmódot közvetítő csoportot fogad el az egyén. A norma pedig nem más, mint a szokásmóú leírása, ami visszahat a cselekvésre. /17/77. o./

Visszajutunk tehát ahhoz a korábban már rögzített elvhez, amely szerint a jog általában nem közvetlenül hat az emberi magatartásra. Most előtérbe került az a szűrő is, amely a legfőbb. Ez a társadalmilag - környezetileg determinált értékrend. Ennek függvényében válhat /vagy ami még kedvezőbb: azonosulhat/ a jogi norma az általános normát megalapozó szokással. Maqam részéről teljes mértékben elismerem, hogy "mínthogy az emberek, illetve az emberi közösségek értékrendszere igen bonyolult, s egyelőre még igen kevésbé ismert rendszer, nagyon alacsony hatásfokkal tudjuk még csak megmondani, hogy egy adott külső szociológiai vagy szociálpszichológiai mozzanatnak mi lesz a hatása, eredménye a szóban forgó ember vagy csoport cselekvésvilágában." /1/9. o./ Ennek ellenére aligha megalapozatlan az a feltételezés, hogy itt dől el: a jogi norma milyen hatásokkal képes funkcionálni. Hasonlóképpen e ponton válik nyilvánvalóvá, hogy kinek milyen életterületen milyen jogi szabályozás szükséges, elégséges vagy felesleges.

18. Az értékpszichológiai kutatások egyébként - miként erre Hankiss Elemér felhívja a figyelmet - sokat bajlód-nak vizsgálatuk voltaképpeni tárgyának: az értéknek a meghatározásával. Az egyik leggyakoribb hibaforrás az, hogy keverik, egyéni tényezőnek tekintik magukat az értékeket és az u.n. értékhordozókat, illetve csoportjait, az értékmérőket. Hankiss példaként említi az anyagi lét, a család, a munkahely szféráját, mint értékhordozókat, illetve értékmérőket, "amelyek bizonyos mértékben rendelkezésre bocsáthatnak olyan értékeket, mint pl. a létbiztonság, a függetlenség, a presztizs,

a különféle lehetőségek, a megbecsülés stb." /1/103. o./

Hankiss egy kutatása során az értékmezők körébe a következőket sorolta: /1/19. o./

- az anyagi lét és a hozzávaló viszony értékezeje /jűvedelem, lakás, vagyon/;
- a gyerekkor és a hozzávaló viszony értékezeje /család, réteg, anyagi szint, kohézió/;
- a saját család és a hozzávaló viszony értékezeje /pozitív: megelégedés, létbiztonság, mobilitás; negatív: sérelem, konfliktus, pályatörés/;
- az ember önmaga és az önmagához való viszony értékezeje /boldogság, gazdaság, becsületesség, hasznosság, műveltség/;
- az emberek és a hozzájuk való viszony értékezeje;
- a világhoz való viszony értékezeje;
- a munkához és a munkahelyhez való viszony értékezeje;
- a nem munka jellegű tevékenységek /szabadidő stb./ értékezeje;
- az életpálya és az életpályához való viszony értékezeje.

Hankiss a tulajdonképpeni értékek csoportosításakor egy hipotézisből indult ki. /1/63. o./ Nevezetesen abból, hogy a kitűzött cél egy adott értékrendszer legfőbb rendező elve. Ebben az esetben "a vizsgált értékrendszerben jelenlevő értékek sokasága a következő modellben rendezhető. Eszerint minden embernek vagy embercsoportnak vannak:

1. célértékei, amelyek maguk felé vonják, s mintegy egyenirányítják az ember vagy csoport egész tevékenységét;
2. eszközértékei, amelyek elősegítik a célértékek elérését;
3. közösségi szabályozó értékei, normái, amelyek a közösség érdekei szempontjából, valamint
4. pragmatikus szabályozó értékei, költségértékei, amelyek egyént érdekei szempontjából ellenőrzik és szabályozzák a célratörő folyamatot;
5. negatív vagy gátló értékei, amelyek akadályozzák a célratörő folyamatot."

E csoportosítás segítséget nyújthat annak a kérdésnek a teljes megválaszolásában is, amely azt indokolja, hogy a jój értéke-e vagy sem. Teljesen egyet értenek.

Heller Ágnes véleményével, amely szerint a jog önmaga nem érték, hanem csak a jogszerűség. /2/295. o./ Az előbbieken tárgyalt felsorolás harmadik pontja körébe ugyanis nem a normahordozók, hanem a normák soroltatnak. A jog maga érték-hordozó vagy értékmező lehet, amelynek egyik legfontosabb feladata a legfőbb emberi értékek végső biztosítása, védelme.

19. A jog és az érték kapcsolatának vizsgálata során kikerülhetetlenek az etikai problémák. Az azt hiszem a továbbiakból ki fog tűnni, hogy a szociológiai értékrendben az erkölcsi értékek a Hankiss által megadott kategorizálás szerint - természetüktől függően - a 3-5.pontban foglaltak részét képezik, tehát hatásuk az 1. és 2. pontban foglalt értékeket is karakterizálják. S mivel befolyásoló szerepük az egész értékrendszerben érvényesül, ezért szükséges ezekkel bővebben foglalkozni. A legfőbb kérdések felvázolásakor Heller Ágnes munkásságára támaszkodom.

Erkölcsi értékek tekintendők "mindazon konkrét érzelmek, készségek, erkölcsi tulajdonságok /erények/ és erkölcsi tettek, melyeknek potenciálisan vagy aktuálisan pozitív erkölcsi tartalmuk van, tehát amelyek közvetítői az erkölcsi fejlődésnek plusz erkölcsi szükségletet /érdeket/ elégitenek ki."

Ilyenek:

- a potenciálisan vagy aktuálisan pozitív erkölcsi tartalmu érzelmek /pl. szeretet, barátság, bizalom/;
- azok a pszichikai készségek, amelyek a jog gyakorlását, a helyes tett végrehajtását elősegítik /pl. önfegyelem, kitartás, állhatatosság/;
- az összes pozitív tartalmu erkölcsi tulajdonság /pl. szolidaritás, humanizmus, igazságosság, megbízhatóság, hűség, mértékletesség, bátorság, becsületesség, tisztesség, erkölcsi tisztaság, áldozatkészség, nemes becsvágy/;
- minden emberi cselekedet pozitív erkölcsi tartalma. Méghozzá abból a megfontolásból kiindulva, hogy az összes eddig felsorolt értékek együttes aktualitásukat a cselekvésben nyerik, ahogy innen nyerik potenciálisan pozitív erkölcsi tartalmukat is. /2/281-282. o./

Heller az alapvető erkölcsi értékeknek az igazságosságot, a becsületességet és a humanizmust tekinti. /2/285. o./

Felmerülhet a kérdés: lehet-e jogellenes valamely pozitív erkölcsi tartalmat hordozó vagy pozitív tartalmu er-

kölcsi tulajdonságot bizonyító tett? A kérdésre nem könnyű megfelelni. Első megközelítésben úgy fogalmazhatnánk, hogy mégna lehet is, de nem szabadna lennie. Az erkölcsi értékek azonban nem homogének, hanem - Heller felosztását és terminológiáját követve - két és ennek megfelelően különböző síkokon érvényesülők, egymással csak részben fedésben levő normarendszer-része oszlanak: az elvont és a konkrét normák rendszerén keresztül konkretizálódnak.

Heller szerint "az erkölcsi értékek megtestesülhetnek és meg is testesülnek az emberiségben, az emberiség fejlődésének világtörténelmi perspektívájában. Erkölcsi értékek így a történelem létrehozta pozitív erkölcsi tartalmak, az erkölcsi fejlődés mindig új és új formákban megtestesülő eredményei. Az érték a jóban az egyetemes emberi, a mindenkori konkrét általános. Az elvont normák többek között ezeket az értékeket állítják követendőkkül az emberek elé." /2/283-284. o./

Az elvont és a konkrét normák közötti legfőbb különbség, hogy míg az előbbiek mentesek az osztálykülönbségektől, addig a konkrét normák mindig osztályjellegűek. Ebben az értelemben tehát az elvont normák /pl. a ne ülj parancsa/ egyetemes normáknak mondhatók. Az ebben az értelemben vett osztályfeletti-szembeni jelleg azonban szorosan kapcsolódik az elvont normák általános társadalmi megvalósíthatatlanságához. Ezek csak akkor lehetnek megvalósíthatók, ha magában a társadalomban megvalósul az általános emberi, azaz az osztálymentes kommunista társadalomban. Az elvont norma így az egyetemes emberi erkölcsi fejlődés egyik kifejezője. /2/146-147. o./

Mindebből következik, hogy az értékek hierarchiája függvénye

- a gazdasági rendszernek,
- a politikai rendszernek és állandó kölcsönhatásban áll,
- a kor uralkodó ideológiájával. /2/293. o./

A legfőbb erkölcsi értékek elvont norma szintjére emelkedése választja el egymástól a jognak a korábban már érintett két különböző funkcióját: a szabályozó funkciót lényegében kikapcsolja, s pusztán az egyedi, teljesen atipikus normaszegés utáni speciálpreventív funkciót látja el - feltetelezve természetesen, hogy erre alkalmas. Mivel Marr szerint /idézi: 18./ állandó a feszültség a domináns osztály érdekeit támogató értékek és azon értékek között, amelyek

tagadják ezek törvényszerűségét, "ezért is célunk olyan társadalmi együttélés megteremtése, amelyben az elvont normák már nem állnak mereven az egyes emberrel szemben, hanem belső hajlamaikkal legalábbis lehetőség szerint szép harmóniát alkothatnak, ahol a normák ... a jó választása felé teszik hajlamosabbá az embert, hogy a ténylegesen és lényegesen tilalmas elkerülése olyan természetessé váljon, hogy azt még meg se kelljen többé tiltani." /2/152. o./

Igen lényeges itt a ténylegesen és a lényegesen tilalmas magatartásokra való témaszűkités. Mindkettő kiterjesztése óhatatlanul a jogi norma tekintélyvesztésével jár, következőképp - éppen etikai síkon - a szabályozás a kívánattal ellentétes hatást érheti el.

Szabó András helyesen mutat rá, hogy "a mindennapi élet a konkrét normák területe: szokásrendszer, amely a heterogén viselkedési módoknak megfelelően heterogén előírásokat tartalmaz. A mindennapi élet erkölcsre a konkrét normák betartását követeli meg: a betartás része a mindennapi élet partikularitásának, a partikularitás reprodukciójának szerves része es előfeltétele." Ez a partikularitás meqkivánja ennek felfüggesztését: "a mindennapi életben a szabályoknak megfelelés nélkül nem lehetséges reprodukció. A partikularis' szükségletek, vágyak és törekvések alávetése és felfüggesztése még nem jelenti megszüntetésüket. Ezt a felfüggesztést és alávetést az erkölcs végzi: elnyomással, gátlás alá helyezéssel, eltereléssel, distancia kialakításával." "A partikularitástól való elszakadás, felülemelkedés az individualitásban valósul meg. Az individualitás már reflektált viszony kialakítását jelenti a normákkal és követelményekkel szemben: erényességet jelent, értéktartalmu magatartás tudatos megvalósítását." /19/80. o./

Igaza van Szabó Andrásnak, amikor arra az álláspont-ra helyezkedik, hogy

- egyrésztől az erkölcsi értékek olyan objektivációk /elvont normák, fogalmak és affektusok erkölcsi megítélése/, amelyek a mindennapi élethez kapcsolódnak;

- másrésztől a büntetőjog /és a jog általában/ a mindennapi élet cselekvéseit, a szükségletek kielégítését, a kielégítés módját a megengedett és a tiltott kritérium alapján szabályozza. A mindennapi élet cselekvése itt ugyanakkor azoknak a meglevő magatartásmintáknak alapján szabályozza, amelyeket a társadalmi gyakorlat már kialakított, az erkölcsi szokásrendszer és az erkölcsi értékek már szabályozás alá vontak. Ebből következően a büntetőjog olyan követelményeket állít fel, amelyek egyuttal erkölcsi követelmények is. A büntetőjog tiltó normái nem a tilalom negatív tartalmában, hanem erkölcsi tartalmában sajátíthatók el. "A büntetőjogi normák egy része bensővé tett, elsajátított erkölcsi tartalmu szabály: a jogi norma megvalósulása egyuttal erkölcsi értékek megvalósulását

is jelenti." /19/81. o./ Ebből adódik, hogy "a büntetőjogi normáknak az erkölcsi szabályokkal egybeeső része és szférája erkölcsi motivációval segíti elő a jogkövetést a jogi szabályok közvetlen ismerete nélkül is; a büntetőjog jogi tudás és jogismeret nélkül is működőképés." /19/82. o., 7/232. o./

Szabó András mutat rá arra is, hogy mai társadalmunkban kialakult a tevékenységeknek egy olyan strukturált viszonyrendszere, amelyben az eligazodást az erkölcsi normák és értékek már nem segítik elő. A magatartás orientálására itt csak a társadalmi értékek képesek, de a konkrét helyzet konkrét szabályára, nem adnak utmutatást /pl. a közlekedés/. /19/83.o./

Ezeknek a speciális körbe tartozó szabályoknak a ki-különítése első látásra problémamentesnek tűnhet. Amennyiben azonban ezeket is jogi normák nagy családjába tartozóknak tekintjük, úgy az általános törvényszerűségek nyilvánvalóan erre a körre is érvényesek kell legyenek. Tehát ehelyütt is a szabályoknak elsődlegesen nem az emberi magatartást kellene közvetlenül szabályozniok, hanem az elvárt viselkedés háttér-bázisának biztosítását. Feltétlenül szükség van a tulnyomó többség valódi és nemcsak képmutató azonosulására a jogérvé-nyesítéshez. Minél kevésbé érhető el - és minél fontosabb a norma össztársadalmi szempontból való betartása -, annál nagyobb szükség van a háttérorientált szabályozásra.

A jog és érték kapcsolatához visszatérve a lényeget Peschka Vilmos ragadja meg, amikor úgy foglal állást, hogy "a jog értékének meghatározója az adott társadalmi-gazdasági rendő alapjainak való megfelelés". /15/178. o./ Felhívja a figyelmet még néhány döntő szempontra:

- A jog értékességét vagy értéktelenségét az mutatja, hogy hogyan szolgálja a társadalmi-gazdasági viszonyokat az emberi lényeg kibontakoztatása irányában. /15/192. 193. o./

- A jog ellentmondásos. Ebből fakadóan egyidejűleg lehet bizonyos viszonylatban értékes, más viszonylatban pedig értéktelen. /15/195. 201. o./

- A jog valamely normája az uralkodó osztály erkölcsi normarendszerét alapul véve, eszerint kell igazságos legyen. /15/225. o./

III.

A bűnmegelőzést célzó jogszabályok értékelésének dimenziói

21. Az előzőekben a normák, az értékek és a jog kapcsolatáról kifejtett gondolatok feltehetően megalapozzák azt a véleményt, amely szerint

1. nyilvánvalóan nem a jog a bűnözés, a bűncselekmény megelőzés rendszerének legfontosabb építőeleme;

2. ettől függetlenül mint egyik elem a sok közül, a megelőzés szerves részét képezi;

3. a jog a legfőbb értékek védelmére hivatott. Ebben a körben tehát az vizsgálható, hogy a jog mit szabályoz, mit véd. /Első dimenzió/

4. Szerepe ma még csak nagy vonalakban ábrázolt. Ugy tűnik, hogy megerősödik az az álláspont, amely szerint a jognak a jövőben egyre nőni fog a szerepe az emberi magatartást befolyásoló életviszonyok szabályozásában. A közvetlen magatartást szabályozó funkció egyre kétségesebb. Itt azzal a kérdéssel lehet foglalkozni, hogy a jog kit szabályoz, kire hat, kit véd. /Második dimenzió/

5. Az előző kérdéssel szervesen összefügg a szabályozás, a hatás, a védelem módja, hogyanja. /Harmadik dimenzió/

A továbbiakban ebben a megközelítésben fogjuk a/mellékletben összefoglalt/mintegy 200 magas szintű és a bűnmegelőzéssel is foglalkozó jogszabályt is értékelni.

Kzuttal látszik szükségesnek arról is szólni, hogy a jogszabályok válogatásának szempontjai a harmadik dimenzió tartalmi kibontásakor kerülnek megindokolásra.

1. dimenzió:

a jogi védelem tárgyai

22. Az értékekről szóló fejtegetés során az össze-foglaló válaszadás nyilvánvaló. A jogi védelem tárgyai az értékek. Sajnálatos módon az elvileg védendő és a gyakorlatilag védett értékek nem mindig kerülnek ugyanabba a halmazba. Ennek egyik okára hívja fel a figyelmet a Nicolai Hartmannt idéző Heller Ágnes. Eszerint "minél alacsonyabb az érték, annál intenzívebb és fordítva. Tehát az alacsonyabb értékek hiánya mindig nagyobb bűnnek számít, mint a magasaké. A jogosság szerint a legalacsonyabb érték, ezért a legintenzívebb; a jogtalan ember bűnös. A jogosság-igazságosság-felebaráti szeretet-vákhit-emberbaráti szeretet-ajándékozó erény sorban ez utóbbi a legmagasabb érték, tehát a legkevésbé intenzív. Akikből ez hiányzik, még nem bűnös, sőt igen erényes is lehet." /2/294. o./

A megállapítás valóságtartalma könnyen bizonyítható oly módon is, hogy mely értékek vannak inkább és melyek kevésbé jogilag körülbástyázva. De mielőtt erről szólnék, térjünk vissza Heller Ágnes egy idevonatkozó és találó megállapításához: "Minden korban vannak olyan értékek, melyek vagy mint gyakorlati értékek /szokásban/ vagy mint érték-követelések /az elvont normákban/ általánosan elterjedtek. Ezzel szemben vannak éppen kifejlődőben levő értékek, illetve értékkövetelések, melyek csak kivételképpen vannak jelen. Ilyenkor az általánosan elterjedt értékek intenzívebbek, tehát hiányuk inkább tudható be bűnnek, mint az olyan értékek hiánya, melyek ugyanis csak kivételképpen vannak meg. De mihelyt a történelmi fejlődésben az utóbbi értékek is általánosan elterjednek, kivételből szokássá válnak." /2/295. o./ "Minden körlet körben, konkrét osztálynak kivételképpen újonnan fellépő erkölcsi értékek abban a korban magasabb rendűek és ugyanakkor intenzitásukban kisebbek, mint a már teljesen vagy nagyobb részben elterjedt érték szokások vagy értékkövetelmények." /2/297. o./

A jog elvi és gyakorlati szerepe a mondottak alapján kétszeresen is ellentmondásos. Mivel - miként láttuk - lényegéből fakadóan multba tekint, ezért egyáltalán nem vagy csak kévsé képes védeni az új erkölcsi értékeket. Ehelyett sokkal alkalmasabb az intenzitásokban nagyobb, hagyományos értékek védelmére. De mivel az intenzitás az értékeknek az elvi rangsorban elfoglalt helyével fordított irányban nő, illetve csökken: a hagyományos értékek védelme is annál szélesebb körű, minél alacsonyabb értékű.

A megállapítása elfogadása vagy elutasítása elvi jelentőségű. Meghozza azért, mert a szabályozottság alaposságának legfőbb indokát teremti meg, s háttérbe szorítja a gyakorlatias technikai jellegű megfontolásokat. Ez a felfogás inokkolhatja meg azt is, hogy miért nem véd a jog olyan új értékeket, amelyek védelme pedig a társadalom előrehaladásához feltétlenül szükséges. Ezek mind elvileg magasabbrendű, tehát prioritást igénylő, de ujszerűsükből fakadóan alacsonyabb intenzitásuk miatt gyakorlatilag alacsonyabb rangú értékek. Pedig nem hagyható figyelmen kívül, hogy

- egyrészt a jogszabályoknak az e dimenzióban szereplő értékek megerősítése, e fázisozások sikerének foka dönti el a jog értékvédelmi hatékonyságát;

- másrészt e körben kell feltárni azt a ma még csupán elvete vizsgált problémát, hogy a szabályozás kívánt hatásával milyen nemkívánt mellékhatások járnak, járhatnak együtt.

Az ugyanis aligha zárható ki, hogy egyik érték tulajdonságai védelme - számos, ehelyütt nem részletezhető okok, hatásmechanizmusok folytán - a másik érték háttérbe szorítását jelentheti.

23. Tekintsük át, hogy a büntetőjogi normák milyen értékeket védenek, s ezek hogyan viszonyulnak a legfőbb erkölcsi értékekhez. Ebből a szempontból tanulságos lehet a 100 évvel korábbi szabályozás egybevetése a jelenlegivel.

A törvényalkotó a büntető törvényekben fellelhető értékek kutatóinak munkáját megkönnyíti azzal, hogy az egyes fejezetek lényegében egy-egy jogalkotó által referált érték-csoportot foglalnak magukban.

/.../

Ezek a szabályok legfeljebb nagyon áttételes kapcsolatban vannak a Heller Ágnes által egybefoglalt erkölcsi értékekkel. A legfőbb erkölcsi értékek egyrésze ugyanakkor e szabályozáson keresztül is biztosított. Ugy is fogalmazhatnánk, hogy a jog által védett érdekek megalapozzák az alapvető erkölcsi értékek /igazságosság, becsületesség, humanizmus/, valamint a pozitív erkölcsi tartalmú érzelmek és tulajdonságok kibontakozásának a lehetőségét, de közvetlenül nem ezeket az értékeket védik.

A Hankiss-féle értékrend 3-5. csoportjába sorolt értékek védelme ugyanakkor jól érzékelhető. Még akkor is, ha a jogi értékek rendszerének világos kirajzolódása után nyilvánvalóvá válik, hogy speciális csoportosítás indokolt. Így megkülönböztethetők: 1. az állam léte és biztonsága, mint érték, 2. a köznyugalom és közbiztonság, 3. az emberi élet, a testi épség, az egészség, 4. a család, 5. az egészséges emberi környezet, 6. a kultúra, 7. a vagyon.

A felsorolásból kitűnően egyrészt nyilvánvaló, hogy a célértékekben ezek feloldódnak; másrészt felfedezhető ezen értékeknek egy speciális rendező elve. Ez pedig a társadalom, a nemzet egzisztenciája, túlélési lehetősége mint érték.

24. Ha ezt a közös jellemzőt elfogadjuk, akkor az is nyilvánvaló, hogy az előzőekben 1-7. csoportba sorolt értékek egyben hierarchikus rangsort is képeznek. Bizonyítható, hogy az előzőekben általánosságban megfogalmazott érték érvényesülési elve milyen jól tükröződnek vissza ezen értékek jogi védelmében. A szabályozás egyértelműen alátámasztja azt a megállapítást, hogy

- a magasabbrendű értékek és
- az újabb keletű értékek háttérbe szorulnak.

x x x

Ebből a szempontból a Magyar Közlönyben 1960-1981. között megjelent, s 1982. év elején hatályban volt, az életterületeknek a devianciával való találkozásából folyóan a bűnmegelőzést /is/ szolgáló jogszabályait csoportosítottam. Kikülönítésre kerültek ezuttal azok, amelyek /mint pl. az Alkotmány/ az értékek széles körét védik. Ugyanígy azok is, amelyek még közvetetten sem kapcsolhatók egybe egy-egy konkrét érték védelmével. /Ez utóbbiba tartoznak a személyzeti munkával, a bűnözés elleni küzdelem általános kérdéseivel foglalkozók./

x

Az általam első helyre sorolt, államvédelmet szolgáló jogszabályok köre igen szűk. Egy törvényerejű, három kormányrendelet és négy, részint egymást is módosító miniszteriális szintű rendelet nyújt eligazítást, s támogatja a büntető törvénykönyv X. fejezetét. Szilárd állambiztonság esetén azonban tévutra vinne olyan következtetés, amely szerint a jog nem támogatja megfelelően ennek az értéknek a védelmét, ehelyütt épp arra láthatunk példát, hogy jelenlegi viszonyaink között a népesség túlnyomó többsége szokásszinten azonosul a jogilag is rögzített konkrét normával.

x

Az értékhierarchiában második helyre a köznyugalmat és a közbiztonságot soroltam. Kapcsolata az állambiztonsággal igen szoros. Noha a büntető törvénykönyv ezt az értéket mind a múltban, mind a jelenben erőteljesen preferálta, illetve előnyben részesíti napjainkban is; a célirányozás szabályozás látszólag teljes mértékben hiányzik. Ez azonban nyilvánvalóan illuzió, hiszen ezt segíti elsődlegesen a teljes rendőri apparátus. Ugyanakkor olyan látszólagosan teljesen független intézkedések támogatják, mint pl. az éjszakai közvilágítás. Nyilvánvaló azonban, hogy a köznyugalom zavarásának potenciális körét "indirekt jogszabályok" sora igyekszik szűkíteni. Ezek egyuttal a harmadik és negyedik helyre rangsorolt értékeket is védik, ezért ott szölok róluk.

x

A harmadik helyre soroltam a rangsorban az emberi életet, a testi épséget és az egészséget mint értéket. Előrebocsátva azt, hogy az ötödik helyre sorolt értékvédő szabályok ide is hatnak, a következő főbb területekre irányított szabályozásokkal találkozhatunk:

a/ az alkohol elleni küzdelmet célzó jogi előírások. E körben egy törvényerejű rendelet, ennek egy végrehajtási rendelete, valamint ettől lényegében független három országos főhatósági rendelet hivatott a jelenlegi társadalmi prob-

lémák egyik legsúlyosabbikát ha nem is megszüntetni, de legalábbis elviselehető keretek között tartani. Ezek közül csupán egyetlen egy /a szeszital értékesítésének korlátozásával foglalkozó/ tekinthető a szó valódi értelmében preventív intézkedésnek, míg a többi lényegében az alkoholisták kezelésével foglalkozik. Ugy tűnik, hogy ezen a területen volna még benőznivaló. Tudott dolog, hogy bizonyos munkavégzések elvileg jogszabály által is tiltottak ittas állapotban, s az általunk értékeltnél alacsonyabb jogszabályok sora hivatott biztosítani az ital kiszorítását legalább a munkahelyekről. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az ittas állapotba kerülést jogszabályi segítséggel üldözni hivatott intézkedések lehetősége köre jelenleg kimerített.

b/ Közismert tény, hogy az élet, a testi épség és az egészség napjainkban a balesetek folytán kerül a leggyakrabban veszélybe. Méghozzá a közúti közlekedésben, a munkahelyen, továbbá a szabadidőben végzett tevékenység során.

A jogszabályi háttér elemzése során az állapítható meg, hogy az e pontban megjelölt értékek jogi védelme nem ki-elégítő. Különösen akkor nem, ha egybevetjük a szabályozás hierarchiáját és a szabályozás komplexitását bizonyos, lényegesen alacsonyabbra sorolt értékek biztosításával.

Semmiféle felsőszintű jogszabályban nem tükröződnek vissza e fontos értékek. Ez különösen azért szembeötlő, mert a marxista ideológia idestova 150 éve hangoztatja ezt. Bizonyítékként álljanak ezuttal itt a jogszabályok és a szabályozott területek.

- Egyetlen törvényerejű rendelet 1981-ben szabályozta a polgári repülést.

- Még 1960-ban foglalkozott egy kormányrendelet az Üzembiztonság periférikus területével: a kazánok és egyes nyomástartó berendezések biztonságával.

- 1979-ben került először magasszintű szabályozásra a munkavédelem. A minisztertanácsi rendelet 1980-as módosítása jelenleg az élet, testi épség, egészség mint érték legmagasabb szintű jogi védője.

- Egy 1972-es minisztertanácsi rendelet szól arról, hogy a közlekedés biztonsága fontos társadalmi érdek.

- Az üzemi munkavégzés területén megsérthető személyi értékek védelmét a balesetek bejelentésétől /belkereskedelem/, a védőfelszerelésektől /egészségügy, kisipar/, valamint ágazati munkavédelmi szabályokról /könnyűipar, kohó- és gépipar, közlekedés, építésügy/ szóló miniszteriális szintű rendeletek hivatottak biztosítani. A felsorolás jól mutatja: az egyes tárcák nagyon eltérő témákat látnak indokoltnak az ágazat legmagasabb szintű jogszabályaiban rögzíteni.

- Honvédelmi miniszteri rendelet gondoskodik a II. világháború robbanótestek által előidézhető balesetek elhárításáról.

- A közúti és a víziközlekedést szintén miniszteri, illetve miniszterközi rendeletek szabályozzák.

Ezzel az élet értékének jogi védelme lezárult. Amint látható: a mezőgazdaság, a melléküzemágak, a magánélet szférája teljes mértékben biztosítatlan.

x

Rangsorunkban negyedik helyen áll a család értékének fontossága. Ettől gyakorlatilag elválaszthatatlan az ifjúságvédelem problematikája. Ezért együtt értékelem.

Az immár több mint 10 éve született ifjúsági törvény végrehajtásának legfőbb szempontjait kormányhatározat szabályozta. Értékelő elemzésére pedig a tanulmány megírását követően /1982 májusa/ került sor. Viszonylag meglepő, hogy az országos hatáskörű szervek közül csak a belkereskedelmi, valamint a mezőgazdasági és élelmezési ágazat tartotta szükségesnek saját tárcájára vonatkoztatva a törvényből adódó legfőbb feladatokat megjelölni.

Minisztertanácsi határozat rendelkezett az Állami Ifjúsági Bizottság létesítéséről, valamint az uttörő korosztályú gyermekek és az uttörő mozgalom állami támogatásáról.

Társadalmunk legkisebb és egyben legfontosabb közösségi egységének, a családnak a védelme 1952 után 1974-ben került átfogó és törvényszintű szabályozásra. Minisztertanácsi határozat és igazságügyminiszteri rendelet gondoskodik a törvény végrehajtásáról.

Minisztertanácsi rendelet szül a társadalmiasulás alapját képező és a felnőttkori magatartást alapvetően determináló család által szocializálni nem képes kiskorúak állami gondozásáról. Ebben a témában három oktatási miniszteri rendelet is született a legfontosabb feladatok /állami gondozottak és intézeti elhelyezették önálló életkezdésének támogatása, a nevelőintézeti utógondozás és a társadalmi pártfogolás, a pártfogó felügyelet és javító intézeti nevelés/ elvégzéséről.

Lényegében ehhez a témához kapcsolódik az a minisztertanácsi határozat, amely a cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos további feladatokat jelölte ki.

x

Az értékrangsorban az ötödik helyre tettem az egészség védelmét. Ez egyrészt az egészség közvetlen megóvását célozza /és itt szervesen kapcsolódik megfogalmazásában is a harmadik helyre tett értékekkel/, másrészt az embert körülvevő környezet megmentésére vonatkozik.

A parlament 10 évvel ezelőtt törvényt alkotott az egészségügyről, amelynek végrehajtásáról ugyanebben az évben minisztertanácsi rendelet gondoskodott; egyttal szabályozva az egészségügyi tárca jogkörét. Még ebben az évben hozott ez

utóbbi főhatóság egy időközben kétszer is módosított rendeletet a gyógyító-megelőző ellátásról, majd 1981-ben a munkahelyek általános egészségügyi követelményeiről, valamint a munkaköri alkalmasságok orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről.

A legújabb életmódkutatásokon alapuló szociológusi állásfoglalások /10./ azt mutatják, hogy az emberi élet, az egészség értéke a hivatalos rangsorban rendkívül hátul van, s a jelenlegi helyzet több mint riasztó. Ugy tűnik, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés során az utóbbi 30 évben kitermelődött negatívumok e körben kerülnek leginkább a felszínre. Emiatt a megoldatlan problémák itt halmozódnak. Egyet-érték Losonczi Ágnessel, aki így szól: "Eszmeileg: 'Legfőbb érték az ember!' Valóságosan és ideológiakusan is 'az ember a legfőbb értékteremtő', Amikor viszont a legfőbb érték 'meghibásodik' tehát károsodik, megbetegszik, nem csak értékjellege kerül másik megítélési skatulyába, de értékteremtő jellegét is elveszti." Majd másutt így folytatja: "az emberi értéknövekedés kibújtt a más helyzetre szabott szervezethől és megkeresi - vagy megkeresné - a saját értékelésével adekvát betegellátási módozatokat. Az u.n. parasolvencia, amelyet a betegek az orvosnak fizetnek, s amely becslések szerint másfél- és kétmilliárd forint között van, nem az orvosi morál romlásának jelzése, hanem annak az értékelés-különbségnek a kvantifikált kifejeződése - sajátos elégedetlenség index -, ahogyan a népesség értékeli saját egészségét, szemben azzal, ahogyan az állam értékeli azt. A struktúra kritikája nem morális szimpotma /elsősorban önvédelem olykor súlyos önadóztatása/."

Itt tehát arról van szó, hogy az élet, egészség értéke a népesség körében magasabbra értékelt a hivatalosnál. Pedig miként ezt ugyancsak Losonczi Ágnes egy korábban végzett kutatása bizonyította /9/419-420. o./, a paraszti multból származó önkímélet hiánya különösen a fizikai munkások körében az élet értékét már amugyis kívánatosnál alacsonyabb szintre szállította le.

A jövőbeli élet értéke biztosíthatóságának egyik feltétele századunk második felében az emberi környezet tudatos védelme. Ezt 1976 óta törvény is biztosítja. Ugyancsak törvényt hoztak 1980-ban az atomenergiáról, amelynek végrehajtását minisztertanácsi rendelet hivatott biztosítani. 1982-ben pedig minisztertanácsi végrehajtási rendelettel megerősített törvény született a természet védelméről. A vizisztaság védelmét 1969 óta kormányrendelet, a levegőtisztaságát 1973 óta minisztertanácsi rendelet igyekszik biztosítani. 1977-ben a Minisztertanács határozatot hozott a környezet- és természetvédelem szervezetének továbbfejlesztéséről. Az ágazati intézkedéseket mindössze három tárca: az egészségügy, a mezőgazdaság és élelmiszerügy, valamint az ÉVM miniszteri rendeletei példázzák. Az első kettő együttes rendeletben a vegyi, az ÉVM pedig a levegő szennyeződése ellen, illetve a települések tisztasága érdekében kívánt fellépni. A szennyvizek okozta környezetkárosítás ellen - mint más forrásokból tudjuk;kevés sikerrel - a már említett 1969-es kor-

mányrendeleten tulmenően egy ugyanezen és a következő évből származó OVH rendelkezés is megkísérel harcolni. A rádióaktív fertőzéseket egy 1971-es OMFH rendelet és egy 1974-es OVH rendelkezés kívánja megelőzni. 1980 óta külön keretet biztosítanak a környezetvédelem számára.

x

Az értékrendben hatodik helyre sorolt kulturális értékeknek a bűnözéssel való kapcsolata noha - miként azt más helyütt kimutattam /3./ - alapvető, mégis nagyon áttételes. Gyakorlatilag arról van szó, hogy a megelőzésnek ezen értékek védelmét szem előtt kell tartani, azonban nem közvetlenül, hanem mint más értékek védelmének "kiszolgálója".

x

Felsorolásomban utolsó helyre tettem a vagyon értékeket. Itt tükröződik legjobban vissza, hogy a jog mennyivel inkább védelmezi az alacsonyabb, mint a magasabbrendű értékeket. A megelőzési jogszabályok túlnyomó többsége ezen egyetlen érték védelmében áll. Törvényektől kezdve a különböző főhatóságok miniszteri rendeletelig bezárólag magas-szintű jogszabályok garmada szól a legkülönbözőbb - direkt és indirekt - megkülönböztetésekből a dologi értékek megóvásáról. A népi ellenőrzéstől kezdve az ár- és minőségvédelmén, a pénzügyi fegyelem körülbástyázásán, az üzemenrendészet szabályozásán, a vám- és devizasabályozáson, a vállalati, a kereskedelmi, a szövetkezeti alágazatokban, valamint a magánszektorban megvalósuló tulajdonvédelem biztosításának általános és speciális kérdésein át a leltárfelelősségig. A szabályozás már-már hasonlatos az egyes foglalkozási ágazatokban felbukkanó részletes viselkedési előírásokat tartalmazó szabályokhoz.

2. dimenzió:

a jogi védelem alanyai

Az 1. dimenzióban megtárgyaltuk azokat a legfőbb szociális-etikai /és érintőlegesen anyagi/ jellegű értékeket, amelyeknek védelmére - számos más eszköz mellett és végső fokon - a jogi, pontosabban: a büntetőjogi szabályozás hivatott.

Nyilvánvaló, hogy ezek az értékek nem semlegesek, hanem egyes esetekben az emberek összességének, az emberiségnek, más esetekben ezek kisebb-nagyobb közösségének szolgálatában állanak. Sőt! Bizonyos esetekben és körülmények között ezeknek a közösségeknek a működése csak az általuk képviselt értékek jogi védelme mellett valósulhat meg.

Itt is érvényes tehát a korábbi megközelítés: a normák egy része jogilag deklarált, mert azoknak

- minden körülmények közötti betartása igen fontos; ebből következően

- megszegése veszélyes,

- a normák által képviselt közösségek szemszögéből nézve a megszegés bizonyos szélességi körében előfordul, ami semmiesetre sem a többség, de nem is oly jelentéktelen, hogy a szabályozás emiatt felesleges;

- épp ezért ez az életterület csak szabályozottan kezelhető el.

Ehelyütt különösen érdekes vizsgálni, hogy ezeknek az egységeknek hogyan működik a szabályozó rendszere? Hogyan épülnek be a normák által képviselt értékek e rendszerbe? Milyen kívánt fő- vagy esetleg nem kívánt mellékhatást tudnak a csoportok szándékolt tevékenységében ezen előírások kiváltani, megerősíteni? E kérdésekre ma még nem tudunk választ adni. Mégpedig azért, mert ebben az irányban a kutatások nem szolgálnak megfelelő mennyiségű és minőségi információval. Legfeljebb arra vállalkozhatom, hogy a jog befolyása alá vont funkcionális egységek /tehát a címzettek/ vonatkozásában információkkal szolgáljak. Elsősorban arra vonatkozóan, hogy a hierarchia különböző szintjén álló államigazgatási egységek mely területet mennyire tartanak jogilag is szabályozandónak?

25. A jogi szabályok címzettjeit alapvetően két fő csoportra osztom: az állami és a társadalmi élet működését biztosító intézményekre és a társadalom strukturális egységeire.

Az állami-társadalmi élet működését biztosító intézmények funkcióik szerint két részre tagolhatók:

- a gazdasági és
- az igazgatási alegységre.

Az elsőként említett körbe sorolhatók a közösségi /állami és szövetkezeti/, valamint a személyi tulajdon racionális működését biztosítani hivatott egységek. Az igazgatási alegységbe a tanácsai, a társadalmi szervek, valamint a kettős funkció egyikéként az iskola sorolható.

A társadalmi strukturális egységek keretében a jogszabályok címzettjei több szempontból is csoportosíthatók.

Amennyiben a csoportszinten maradunk, beszélhetünk

- egyrészt a társadalmi munkamegosztásban azonos vagy hasonló helyzetet elfoglaló, tehát rétegződés szerinti homogenitás alapján együvé tartozó személyekről;

- másrészt az egyes közösségek funkció szerinti eltérősége, s e közösségeken belüli lényegi azonosságok alapján. Ezek szerint tekinthetünk különbséget a családi, az iskolai, a munkahelyi - mint formális - közösségek, továbbá a tipikusan informális "szabadidő" közösségek között.

Végezetül nem feledkezhetünk meg a társadalmi munkamegosztás legkisebb egységéről, amely egyuttal jogszabály címzettje is lehet: az emberről.

Ez a felosztás azért lényeges, mert a társadalmi-gazdasági fejlődés és a bűnözés közötti kapcsolatok tipikusan ebben a viszonylatban szoktak jelentkezni. Itt alakulnak ki a feszültségek /otthoni nevelés, urbanizáció, migráció kontra új társadalmi követelmények/, amelyeket a jognak vagy feloldania vagy stabilizálnia kell. E közösségek megtalálását támasztja alá az a Sajó Andrástól már idézett felfogás, amely szerint a jog

- egyrészt a magatartásformálást nem közvetlenül valósítja meg,

- másrészt a szocialista jog akkor valósítja meg társadalomformáló-stabilizáló szerepét, ha társadalmi értelmét tekintve csak másodsorban van az állampolgároknak címelve. /17/111. o./ A jog mint szabályozó tehát

- egyrészt a társadalmi-gazdasági viszonyok felé irányuló,

- másrészt a fejlődést, az általános-különös-egyes szintű helyes döntések kedvező hátterét biztosító információhordozó és magatartásformáló eszköz.

A bűnmegelőzést /is/ szolgáló jogszabályok áttekin-tése során jól észrevehető, hogy az egyes területek ezuttal sem azonos szélességben és mélységben szabályozottak. Kérdéses lehet ennek indoka, továbbá, hogy lehetséges-e az alapo-sabb szabályozás?

Anélkül, hogy részletesebb elemzésre ezuttal sor kerülhetne /hiszen ez egy további kutatás feladatát képezhetné/, a rendelkezésre álló jogszabályoknak a jogi védelem alanyai szerinti rendszerezése arra utal, hogy az állami élet működését körülbástyázni, valamint az egyén megengedett mozgásterét lezárni hivatott szabályok tömege áll szemben az egyes társadalmi rétegeknek, valamint csoportoknak a társadalmi munkamegosztásban betöltendő szerepének irányítására szolgáló rendelkezésekkel.

Ugy fogalmazhatunk tehát, hogy a szabályozásban típusos az általános és az egyes kategóriák befolyásolása, és kivételes a különös szint irányítása.

Pedig ez a helyzet nem kedvez az egyéni szintű bűn-megelőzésnek csakugy, mint az általános-egyes dialektikus egybekapcsolása elérésének. Közhelynek tűnő megállapítás, hogy a társadalmi hatások /általános szint/ az egyénhez /egyéni szint/ általában nem közvetlenül, hanem egy közvetítő mechanizmuson keresztül /különös szint/ jutnak el. Ez pedig a mikrokörnyezet, amelynek legjellemzőbb egységeit az előzőekben már említettem. Jelenleg még csupán hipotetikus jellegű megállapításként kezelhető az a gondolat, hogy amennyiben ez a szint jobban lenne szabályozva, úgy az egyénre irányuló befolyásolási szándék is inkább célt érne.

Álláspontom tehát abban összegezhető, hogy a jog-szociológiai megállapításokat szem előtt tartva az egyéni magatartást közvetve befolyásolni hivatott intézkedések a családi, az iskolai, a munkahelyi formális és esetleg informális "szabadidő" közösségek működését kell olyanná tegyék, amelyek az egyénben leépítik a büntetendő cselekményekre való hajlamot, s a jelenlegin inkább teremtik meg a jogkövető magatartást elősegítő beállítódást.

3. dimenzió:

a jogi védelem módja

26. A jogi védelem tárgyaival /1. dimenzió/ és alanyaival /2. dimenzió/ kapcsolatos gondolatok egybefoglalása után végezetül azt tekintjük át: hogyan hat, szabályoz, és véd a jog? Tehát milyen mechanizmusok segítségével jut érvényre a jogalkotó szándéka?

Ehelyütt röviden vissza kell utalni az értékeknek az erkölcsi és a jogi normák dialektikájával kapcsolatban korábban mondottakra. Ezen belül is arra, hogy

- a jog azokat az egyuttal legfőbb értékeket is védő legfontosabb erkölcsi normákat juttatja érvényre, amelyek egyébként szabályozhatatlanok, érvényesülésk a jog támasza nélkül nem kielégítő /vagy nem ilyennek feltételezett/;

- a jogi szabályozottság az erkölcsi normák rangsorbeli magasra helyezésén keresztül befolyásolja az erkölcsi értékrend helyzetét, alakulását.

A jog szerepe - hatásirányát tekintve - a megelőzés rendszerében kétféle:

- előre-megelőző, amely lényegében részint a jelenségek, társadalmi viszonyok szabályozásában, részint preventív jellegében valósulnak;

- utána-megelőző, amely valamely bűncselekmény elkövetését követő szankcionálás formájában részint védelmi, részint szabályozó és preventív funkciót tölt be. A megelőzést célzó jogszabályoknak - a következő három köre különböztethető meg:

a/ a szabályozás közvetlen és célirányos. A jogi normák a már megrörtént bűncselekmények felderítésével foglalkoznak, a speciál- és generálpreventív hatás magánhordozza bűnüldöző jellegét.

b/ A szabályozás közvetett és célirányos. A jogszabályok kizárólagosan vagy elsődlegesen a bűncselekmények elkövetését lehetővé tevő körülmények célirányos kizárását szándékozzák biztosítani.

c/ A szabályozás közvetett. Elsődlegesen más terület zavartalan működését biztosítani hivatott jogszabályok "melléktermékeként" a bűnmegelőzést elősegítik. A hatás örindlegesen és többszörös áttételen keresztül érvényesül, mégpedig úgy, hogy más célok elérése mellett a bűncselekmények elkövetését lehetővé tevő körülményeket is csökkentik, ellen-súlyozzák. Ezek a szabályok vagy

- a bűnözéssel szoros kapcsolatot mutató deviancia-jelenség leküzdésére,

- a bűnözéstől, deviációtól független, pozitív célú tevékenység szabályozására irányulnak.

27. A bűnmegelőzés célját szolgáló jogszabályok több-féleképpen csoportosíthatók. Elsőként egy olyan feladatot mutat be, amely az általánostól halad az egyes felé. A későbbi könnyebb visszakeresést segíti elő az alfabetikus sorrend, valamint a pusztá számjelzés, amely mellékletben a jogszabályok előtt levő számmal azonos.

/.../

28. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy az egybeépített jogszabályok a megelőzés második és harmadik dimenziójának együttes figyelemmel kísérése esetén hogyan fejtik ki befolyásoló szerepüket.

Ami talán a jövőre vonatkozóan leglényegesebb:

- Az általam igazgatási kategóriába sorolt szervezetek csakugy mint a formális és informális közösségek jó-részt kinaradnak a bűnmegelőző tevékenységből. Vagy legalább is a jogi védelem módja kialakulatlan. Ugy fogalmazhatunk tehát, hogy e kategóriákba a jogi védelem nem működik.

- A társadalmi tulajdon védelmén keresztül a közös-ségi tulajdonba sorolt gazdasági szektor önmagában alaposab-ban szabályozott, mint az élet összes egyéb területe együt-tesen.

- A magam részéről a továbbfejlesztés lehetőségeit nem abban látom, hogy a jelenleg szabályzatlan területeket

bűnmegelőzés célját szolgáló utasítások ösztönével árásszuk el. Ehelyett az utmutató, az intézmények, közösségek életét egyéb-ként is szervezettebbé, tevékenységét hatékonyabbá tevő szabályokra volna szükség, amelyek rejtve magukban foglalják a bűnmegelőzés szempontjait azáltal, hogy a környezet kedvezővé strukturálása által kiszorítja a devianciát támogató feltételeket.

Irodalom

- 1 Hankiss Elemér: Értékszociológiai kísérlet. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1976.
- 2 Heller Ágnes: A szándéktól a következményig. Magvető Kiadó, Budapest, 1970.
- 3 Irk Ferenc: A társadalmi rétegződés kriminológiai és büntetőjogi vetületeinek rendszere. In: Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 18., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981., 90-120. old.
- 4 Kazimircsuk, V.P.: A jog mint a társadalmi kontroll eszköze. In: Sajó András /szerk./: Jog és szociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979., 115-122. old.
- 5 Kuhlen, L.: Normative Konsequenzen selektiver Strafverfolgung. In: Lüderessen, K. - Sack, F. /szerk./: Abweichen des Verhalten IV. Kriminalpolitik und Strafrecht. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1980., 26-27. old.
- 6 Kulcsár Kálmán: A jogszociológia szerepe és jellemző vonásai napjainkban. In: Sajó András /szerk./: Jog és szociológia. I.m. 7-37. old.
- 7 Kulcsár Kálmán: Társadalom, politika, jog. Gondolat, Budapest, 1974.
- 8 Kutchinsky, B.: "A jogtudat": a jogismeret és a jogról alkotott vélemény kutatásának áttekintése. In: Sajó András /szerk./: Jog és szociológia. I.m. 401-430. old.
- 9 Losonczi Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyokban és az értékekben. Gondolat, Budapest, 1977.
- 10 Losonczi Ágnes: Az egészséggel kapcsolatos érdekek és értékek változásai. Szociológia, 1980/1., 53-61. old.
- 11 Luhmann, N.: A jog pozitivitása mint a modern társadalom feltétele. In: Sajó András /szerk./: Jog és Szociológia. I.m. 123-142. old.
- 12 Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról. II. Szisztematikus fejezetek. Magvető, Budapest, 1976.
- 13 Náder, L.: A jog antropológiai vizsgálata. In: Sajó András /szerk./: Jog és szociológia. I.m. 143-154. old.
- 14 Pap István: Társadalmunk céljai és értékrendje. Valóság, 1980/3., 100-103. old.
- 15 Peschka Vilmos: A modern jogfilozófia alapp problémái. Gondolat, 1972.

- 16 Rózsa János: Az igazságszolgáltatás, a bűnüldözés és az egyéb államigazgatási szervek szerepe az antiszociális viselkedés megelőzésében és befolyásolásában. In: Miltényi Károly - Münnich Iván /szerk./: Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarok köréből. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1980., 141-148. old.
- 17 Sajó András: Jogkövetés és társadalmi magatartás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- 18 Hill, S.: Normák, csoportok és hatalom: a munkahelyi ipari kapcsolatok szociológiája. In: Sajó András /szerk./: Jog és szociológia. I.m. 279-288. old.
- 19 Szabó András: Bűnözés - ember - társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- 20 Szabo, D.: Kriminológia és kriminálpolitika. Gondolat, Budapest, 1981.
- 21 Varga Csaba: A jog helye Lukács világképében. Magvető Kiadó, Budapest, 1981.